

BOBORAHIM MASHRAB LIRIKASIDA ISHQ VA OSHIQLIK TALQINI

Hasanova Saodat Xakimjon qizi

Namangan davlat universiteti Filologiya fakulteti

Adabiyotshunoslik yoʻnalishi magistri

Annotatsiya: Tasavvuf ilmining yetuk dahosi, otashin lirik shoir – Boborahim Mashrab oʻzining sermazmun ijodi bilan XVII asr oxiri va XVIII asr boshlari oʻzbek adabiyotining boyishi va rivojiga katta taʼsir koʻrsatdi. Ayniqsa, sheʼriyatimizda isyonkor ruhning oʻtkirlashuvi, mavzu qamrovining kengayishi hamda xalqchillik, dunyoviylikning chuqurlashuvida, shuningdek, lirik janrlarning yanada takomillashuvi va badiiy kamolotga erishuvida shoirning xizmatlari katta boʻldi.

Kalit soʻzlar: Boborahim Mashrab, gʻazalnavis, tasavvuf, ishq, oshiq, ilohiyot, xalqchillik.

Аннотация: Блестящий гений науки суфизма, пламенный лирик Боборахим Машраб своим богатым творчеством оказал огромное влияние на обогащение и развитие узбекской литературы конца XVII – начала XVIII веков. В частности, заслуги поэта были велики в обострении бунтарского духа нашей поэзии, расширении тематики и углублении народничества и светскости, а также в дальнейшем совершенствовании лирических жанров и достижении художественного совершенства.

Ключевые слова: Боборахим Машраб, газелист, суфизм, любовь, возлюбленная, теология, народничество.

Mashrab (asl ism-sharifi Boborahim (Rahimbobo) Mulla Vali oʻgʻli; 1640, Namangan—1711, Balx) — shoir va mutafakkir, tasavvuf ilmining yetuk daholaridan biri. XVII asr oʻrtalari va XVIII asr boshlarida Mashrab, avvalo, mohir

gʻazalnavis hamda koʻplab shoʻx va jarangdor mustazodlar, oʻynoqi va jozibador murabba hamda xalq gʻam-u hasratiga hamdardlik hissi bilan yoʻgʻrilgan muxammaslar ijodkori sifatida keng dovrugʻ chiqargan. Boborahim Mashrab ijodida gʻazal janri uning lirik merosi salohiyatini namoyon etadi. Har bir ijodkorning maqomi uning gʻazalchilikdagi mahorat darajasi bilan belgilangan. Shuningdek, devon tuzishda ham gʻazal alohida mavqe kasb etgan.

Mashrabning juda koʻp gʻazallari xalq qoʻshiqlaridek sodda va jarangdor, joʻshqin va taʼsirchandır. Mashrab ijodi keyingi asrlar adabiyotiga taʼsir koʻrsatgan. Nodira, Huvaydo, Furqat, Hamza kabi shoirlar uning gʻazallariga taxmis va naziralar bogʻlashgan. Biroq Mashrabning qoldirgan adabiy merosi xususida ham aniq maʼlumot beruvchi manba yoʻq. Uning oʻz asarlarini toʻplab, devon yoki biror majmua tuzganligi ham maʼlum emas. Faqat "Devoni Mashrab", "Devonai Mashrab", "Eshoni Mashrab", "Hazrati shoh Mashrab" nomlari ostida xalq orasida qoʻlyozma va toshbosma shaklida tarqalgan qissalardagina shoirning hayot yoʻli va ijodiy faoliyati maʼlum tartib va izchillikda bayon etiladi, shu jarayonda asarlaridan namunalar ham keltiriladi.[1] Bizga hozircha maʼlum asarlarining oʻzi ham Mashrabning favqulodda noyob isteʼdod egasi ekanligidan dalolat beradi. Mashrab ijodi sheʼriyatning yanada kengroq ijtimoiy mazmun kasb etishida, adabiyotdagi xalqchilik va dunyoviylikning chuqurlashuvida, badiiy sanʼatning kamolotga erishuvida yangi bir yuqori bosqichni tashkil etadi.

Mashrab asarlarining aksariyati chuqur ijtimoiy yoʻnalishga ega boʻlib, oʻsha davr hayoti, jamiyatdagi voqea-hodisalar bilan chambarchas bogʻliq. Xususan, u baʼzi ruhoniylarning kirdikorlari va hiylagarliklarini fosh etadi, tekinxoʻr mulkdorlar va johil amaldorlarning zoʻravonlik faoliyatlarini tanqid qiladi. Mashrabning bu tur asarlari qoʻldan qoʻlga, ogʻizdan ogʻizga oʻtib, tez tarqalgan. Xuddi shuning uchun ham Mashrabning biror qishloq yoki shaharga

kelishi izsiz qolmagan, odil kambag'al xalq uni quvonch-xursandchilik va qiziqish bilan qarshi olgan. Mashrabning mohiyatan inson qadri, sharafi va ma'naviy kamolotini ulug'lashga, ezgulik va go'zallikni madh etishga bag'ishlangan she'riy merosida g'azal, mustazod, murabba, muxammas, musaddas, musabba, masnaviy, ruboiy, ta'rix kabi janr turlarida bitilgan yetuk namunalarni uchratamiz. Mashrab o'zbek adabiyoti tarixida eng ko'p mustazod yozgan ijodkorlardan biri. Shoir mustazodlari ham, xuddi g'azallari kabi, sho'x va jarangdor, nafis va zavqbxashdir. Mumtoz she'riyatda murabba turining mustahkamlanishi va takomilida Mashrab ijodining o'rnini katta. Romantik ko'tarinkilik ruhi ufurib turgan asarlarini adabiyot tarixida murabba turida yaratilgan eng yetuk namunalar jumlasiga kiritish mumkin. Mashrabning g'azal, mustazod va murabbalarida ishq-muhabbat, vafo, sadoqat mavzusi yetakchi o'rinda tursa, muxammas va musaddaslarida chuqur ijtimoiylik ustunlik qiladi, taqdirning kemptikligi va hayotning nosozliklaridan, davr va adolatsiz muhitning shaxs boshiga tinimsiz keltirayotgan jabr-u jafosidan shikoyat qat'iy va keskin ifodalanadi. Mashrab qoldirgan ijodiy merosda diniy va tasavvufiy g'oyalar ham, o'sha zamonda keng tarqalgan qalandarlik tariqatining ayrim ohang ta'kidlari ham sezilarli o'rin egallaydi. Shoir she'rlarida Allohning mavjudligi, bor-u birligi, barcha jonli va jonsiz mavjudotni yaratganligi uzil-kesil va qat'iy tan olinadi, Yaratuvchining kuch-qudrati, taqdirning o'zgarmasligi va Mahshar kuni haqidagi ta'limot to'la-to'kis qabul qilinadi.

Boborahim Mashrab lirikasiga chuqurroq kirib borar ekanmiz, yorning vasli, husn-u jamoli Quyoshdan o'tkirligi, oshiqni mast qilishi, shu sabab, yor go'zalligiga g'arq bo'lgan oshiq ishq daryosiga suzishi, yorga erishish yo'lida hamma narsadan voz kechishi kabi kayfiyatlarga duch kelamiz. Mashrabning boshqa ijodkorlardan ajralib turuvchi sifati uning butun borlig'i bilan Allohni tanishi, uni sevishi, ayrim o'rinlarda borliqdan voz kechishi bilan bog'liq bo'lgan qarashlarni ilgari

surganligining guvohi bo‘lamiz. Asarlardagi g‘oya falsafiy-estetik qarashlarga boy bo‘lib, o‘zining badiiy jihatdan yuksakligi takrorlanmas darajadagi o‘ynoqiligi, ayniqsa, yor siymosida faqat Allohni tan olish kabi xususiyatlari bilan boshqa ijodkorlardan farqlanadi.

Mashrabning adabiy-ijodiy merosida diniy va tasavvufiy g‘oyalar ham, o‘sha asrlarda keng tarqalgan qalandarlik tariqati g‘oyalari ham sezilarli o‘rin egallaydi. Shoir islom ta‘limidagi asosiy qoidalarni, fazl-u amallarni qabul qilgani holda, ba’zilarida qarshi ochiqdan-ochiq salbiy munosabatini ham asarlarida ifoda etadi. Ularga mensimaslik, shakkoklik bilan qaraydi, ba’zan ular ustidan kuladi ham. Buning asosiy sababi shoirning

Bir xudodin o‘zgasi barcha g‘aflatdur Mashrabo

Gul agar bo‘lmasa ilkimda tikonni na qilay...

shoh baytidir. Shu jihat uning dunyoqarashini ko‘p mutasavvuf shoirlardan ajratib turuvchi asosiy jihatdir. Undagi yolg‘iz Allohni tan olish e‘tiqodi o‘sha davr dindorlari uchun g‘alati tuyulgan, ular Mashrab e‘tiqodining tub mohiyatiga tushunib yetmaganlar. Mashrabning adabiy olami, uning mavjud dunyoga bo‘lgan munosabati, Yaratganga e‘tiqodi, shu bilan birga, uning falsafiy-estetik tushunchasi o‘zi yashayotgan jamiyatga, xususan, oddiy, mehnatkash fuqarolarga nisbatan muhabbati mumtoz adabiyotimizning zukko tadqiqotchisi O‘zFA akademigi V.Abdullayevning ilmiy talqinida o‘z ifodasini topgan. Taniqli olim Mashrab adabiy merosining bosh masalalari, uning ruhiy olami, kechinmalari, hayotga nisbatan, shuningdek, ilohiyotni tushunishi bilan bog‘liq bo‘lgan falsafiy qarashlari haqida quyidagilarni bayon etadi: “Mashrab ishqi ilohiyni kuylovchi she’rlar ham bitdi. U “yor” obrazi orqali Xudoni tasvirlab, unga erishmoq uchun

kishi o'zligidan voz kechishi, o'zini bilmas darajada e'tiqodli bo'lishi kerak deydi :

Oshiq uldur tanda jonin bilmasa,

Mast bo'lib xonumonin bilmasa.

Jumla yakson bo'lsa ishq oldida xor,

Uldurur maqsudi oshiq poydor...

...Mashrab dunyoviy ishq, hayotiy muhabbat mavzularida zamonasining ajoyib g'azallarini, o'ynoqi, sho'x lirikasini, oshiq va ma'shuqalarning kayfiyatiga qarab goh xushnud, goh g'amgin taronalarni o'ziga xos mahorat bilan yaratib qoldirgan shoirdir"[2]

Bu iste'dod egasining ijodi ummoniga sog'lom ko'z bilan qarasak, unda go'zallikning, yorug'likning, haqiqatning birdan-bir sababchisi yaratuvchi Alloh ekanligini tan olish bilan birga shoir ijodida u yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy voqealari o'zining realistik in'ikosini topa olgan. Shoir o'z she'rlarida haqsizlik, zulmatdan zorlanadi. Qashshoqlar holidan qayg'uradi, shu bilan birga, o'zining ideali hisoblangan yor vaslini real hayotda mavjud bo'lgan pok sevgi va ilohiy sevgini ulug'laydi. Bu jihatdan faxrli adabiyotshunos olim Rahmonqul Orzibekovning ilmiy talqinlari diqqatga sazovordir: "U ishq she'rlarida xalq she'riyatiga xos ta'bir, ifodalarni dalillik bilan qo'llaydi, xalqning maqol va hikmatli so'zlariga, an'anaviy tasvirlarga sayqal berib, o'z she'rlarining musiqiyliigi, xalqchilligi va ta'sirchanligini ta'min etadi. E'tibor bering, quyidagi baytlarda qanchalik hayotsevarlik, insonparvarlik, jonli kishiga nisbatan iliq munosabat bor, unda go'zal ma'shuqaga oshiq-u shaydo bo'lib, ne qilarini bilmay qolgan lirik qahramon qiyofasi gavdalanadi:

Zebo sanamim yo‘l uzra ko‘rgach tura qoldim,

Nazzorasidin mavh o‘lubon o‘ltura qoldim.

G‘am tog‘ida Farhodsifat emganur erdim,

Boshinga qazo teshasi tegdi, yotaqoldim.

She‘r ilohiy ishq, yorga bor sadoqati bilan talpinish, uning visoli orzusida nafas olish bilan birga, yerdagi inson muhabbati tuyg‘ularining ham jonli, intim olamini harorat bilan madh etadi. Ko‘z o‘ngingizda husni malohatda tengsiz real yor gavdalangandek bo‘ladi:

Ey mug‘bacha, mag‘rubliging haddan o‘tubdur,

Ovozai husning hama olamni tutubdur,

Gulzori jamolingga xati lola bitibdur.

Mashshotan taqdir seni xush yaratibdur,

Yuzingni ko‘rub, odami jannat umitibdur,

Vah-vah, ne g‘azalsan, na ajoyib, na qiyomat,

Hay-hay, na sanam qilsa jafo jonima rohat” [3]

Shoir asarlari haqida uzoq yillar bahs-munozarali fikrlar bayon etib kelindi, ammo so‘nggi yillarda uning she‘rlari mohiyatini siyosatdan kelib chiqib emas, balki obyektiv anglay boshlayapmiz. Chunki Mashrabning ijodkor sifatidagi asl qiyofasi uning she‘riyatidir.

Lirika, aslida, shoir, ijodkor tuyg‘usi, hissi-hayajoni, ideali, yashashdan umidining poetik in‘ikosi, ruhiy kechinmalar natijasi hisoblanadi. Ana shu tuyg‘ularning barchasi majoziy, falsafiy, estetik qarashlar orqali Mashrab ijodida o‘z ifodasini topgan.

G‘am tog‘ida Farhodsifat emganur erdim,

Boshima qazo teshasi tegdi, yotaqoldim...

Bu misralarda badiiy poetikaning yuksak darajadagi shoir qalamiga xos bo'lgan ko'rinishlariga guvoh bo'lamiz. A.Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida jasoratli Farhodning teshasi Arman tog'ini parchalab, insonga obi hayot baxsh etadi. Shoir yor yo'lidagi g'am tog'i, uning sellari ichida g'arq bo'lganligining badiiy tasvirini bera olgan, uning boshiga Farhod teshasi tegishi bilan oshiq Farhodga o'xshab hishidan ketgan. Bu misralarni chuqurroq tahlil etsak, Mashrab ijodidagi o'ziga xos pafos va poetikaning hech qaysi shoirlarda uchramaydigan usullarini qo'llaganligiga sabab, Mashrab A.Navoiy ijodidan bahramand bo'lganligini ko'ramiz. Mashrabning "Qoldim" g'azaliga o'xshash bo'lgan g'azal va qarashlaridan uning dunyo savdolari bilan bog'liq bo'lgan, aniqrog'i, insonning nafs yo'lidagi harakatlari, ruhiy kechinmalari bilan bog'liq bo'lgan fikrlar izchil davom etadi.

XULOSA . Mashrab adabiyotimiz tarixida ko'p jihatdan o'ziga xos uslub yarata oldi. Uning eng yaxshi asarlari yuksak badiiyligi va nihoyat nafisligi, jo'shqinligi va nozikligi, o'ynoqligi va ravonligi, ijobiy ma'noda soddaligi va yengilligi bilan ajralib turadi. Shoir insonning eng murakkab ruhiy holatlarini, shodligi va tashvish-azoblarini favqulodda yorqin va hayotiy tasvirlaydi. Shunisi muhimki, Mashrabning adabiy merosi o'zining chuqur sotsial mazmundorligi, xalqchil mohiyati bilan ajralib turadi, mehnatkash xalqning og'ir hayotini zo'r achinish bilan tasvirlaydi, davrdagi adolatsizliklar-u zo'ravonlikni qat'iy qoraladi.

Otashin shoir xuddi Mansur Halloj va Nasimiylar kabi hurfikir asarlari yo'lida, feodalizm davri hukmron ideologiyasiga ko'p jihatdan zid dunyoqarashi yo'lida qurbon bo'ldi. Mashrab tasavvuf g'oyalarini targ'ib qiluvchi yetuk mutafakkir, mutasavvuf shoir bo'lish bilan birga, oddiy insoniy kechinmalar kuychisi sifatida ham namoyon bo'ladi. Uning lirikasida Vatan sog'inchi, ona oldida qarzdorlik tuyg'usidan iztiroblanish kabi kechinmalarning samimiy ifodasini ham ko'rishimiz

mumkin. Umuman olganda, "...noyob iste'dod egasi sifatida, o'z she'rlari chaqmog'i bilan o'rta asr qorong'uligini yoritib o'tdi, o'z zamonida ko'zlarga nur, dillarga shuur bag'ishladi..."[4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev V. O'zbek adabiyoti tarixi. T.: O'qituvchi, 1980.
2. Abdullayev V. O'zbek adabiyoti tarixi. T.: O'qituvchi, 1985.
3. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi. T.: Adabiyot jamg'armasi, 2006.
4. Hayitmetov A. Mashrab lirikasi. Sharq yulduzi. 1980, 3-son.
5. Hayitmetov A. Hayotbaxsh chashma. T.: Adabiyot va san'at, 1974.
6. Hayitmetov A. Mashrab haqida so'z. Adabiy meros. 1992. 3-son.